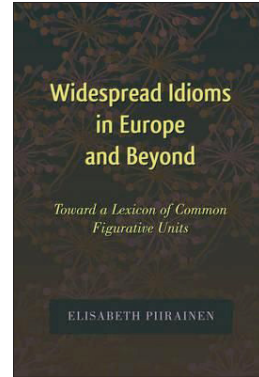

Euroopa keelte fraseoloogilisest ühisosast

Elisabeth Piirainen 2012. *Widespread Idioms in Europe and Beyond. Toward a Lexicon of Common Figurative Units*. International Folkloristics Vol. 5. Toimetajad Alan Dundes, Wolfgang Mieder. New York: Peter Lang. 591 lk.

Elisabeth Piirainen on fraseoloog, kelle huviobjektiks on olnud keele kujundlikud väljendid juba ligi 40 aastat. Germanisti taustaga Piirainen on pikka aega uurinud eelkõige alamsaksa keele (täpsemalt vestmünsteri dialekti) ja flaami keele fraseoloogiat. Viimase aastakümnega on ta tõusnud olulisimaks nüüdisaegse fraseoloogiateooria arendajaks. Koos Dmitri Dobrovolskiga on Piirainen avaldanud kolm mahukat uurimust: *Symbole in Sprache und Kultur. Studien zur Phraseologie aus kultursemiotischer Perspektive* (1996), *Figurative language: cross-cultural and cross-linguistic perspectives* (2005) ja *Zur Theorie der Phraseologie. Kognitive und kulturelle Aspekte* (2009). Nendele töödele on omane näha keelespetsiifiliseks peetavat fraseoloogiat universaalse ilminguna, mis on määratletud mitte niivõrd keeleliselt, kuivõrd kultuuriliselt. Loomuliku jätkuna asus ta 2006. aastal tööle projektiga, mille eesmärgiks sai tuvastada võimalikult paljudele Euroopa keeltele ühised fraseologismid. Lähemalt võib projekti *Widespread Idioms in Europe and Beyond* arenguloost lugeda internetist (<http://www.widespread-idioms.uni-trier.de/>).

Mahukas, ligi 600leheküljeline raamat *Widespread Idioms in Europe and Beyond. Toward a Lexicon of Common Figurative Units* koosneb neljast teoreetilisest peatükist ja kuuest konkreetse aineküsimuse analüüsi sisaldavast peatükist.

Sissejuhatavalt arutleb Piirainen Euroopa mõiste üle lingvistikas, käsitleb keelelist tüpoloogiat, Euroopa keelelist mitmekesisust. Autor leiab olevat sobimatu rääkida mingitest ainult Euroopale omastest keeleilmingutest ning eelistab ise mõistet *widespread* ehk kaugeleulatuv. Oma seisukohtades toetub Piirainen projektile *Typology of Languages in Europe* (ja selle allprojektile *Atlas Linguarum Europae*), mis tegeleb Euroopa kui keelelise alaga, üritades välja selgitada Euroopa keelte ühisosa. Autori eesmärk on viia kokku ühelt poolt Euroopa raamistik, teisalt konventsionaalsed väljendid.

Fraseoloogiat on peetud väga pikka aega keeruliste küsimuste tandriks, iseloomulikuks võib pidada selle loomust, mis ei allu hõlpsalt rangetele kriteeriumitele, mida tavatsetakse keeleilmingutele omistada. Nii on tuntud lingvist Otto Jespersen omistanud fraseologismile suisa despootlikkust, kapriissust ja seletamatust (1924). Ka Piirainen mainib rohkem kui korra fraseoloogia uurimisega seotud kitsaskohti. Enamik kontrastiivsetest töödest iseloomustab Piiraineni sõnul sildistamine. Nii toob ta näite, et enam kui neljas keeles leitud ühisjoonte alusel nimetatakse väljendeid automaatselt europanismideks, internatsionalismideks või koguni universaalideks. Säärast suundumust peab Piirainen ennatlikuks. Iseäranis vastuolulisena kõlab tema arvates levinud saksakeelne termin *Europäische Universalien*, mille puhul mõistetakse viimast komponenti küll pigem metafoorselt. Sama eurokesksust omistab Piirainen ka uuemaageelsele mõistele *euroversal*, mida kasutavad Euroopa keelte tüpoloogia arendajad. Ka leksikoloogias pärinevat *internatsionalismi* mõistet seostatakse uurimustes pigem Euroopa

kui teiste keeltega, mistõttu on seegi autori meelest ebatäpne. Samas on sellel mõistel kujunenud välja oma koht fraseoloogiauuringutes. Seesuguste universaalide leidmisele keskendunud tööde põhiprobleemina toob Piirainen välja nende empiirika ja metodoloogia puuduliku süsteemsuse.

Kõige selle taustal on Piirainen pidanud parimaks mõisteks hoopiski neutraalset *widespread idioms* (lühendatult WI), mille eestikeelse vastena kasutan siinkohal “levinud idioomid”. Antud töö keskseks mõisteks on konventsionaalne kujundlik keeleüksus (*conventional figurative unit*). Eelistades kasutada konventsionaalse kujundliku üksuse tähenduses mõistet *idioom*, lahkab ta lähemalt ka seesuguseid keeleüksusi nagu kujundlikud üksiksõnad ja vanasõnad. Nagu autor rõhutab, sobib tavapärase kujundlik keeleüksus märksa paremini nn katusterminiks kui fraseem. Piirainen eritleb sellega seoses kolme dihhotoomiat, mis on omavahel seotud: konventsionaalsed (ehk leksikaliseerunud) *vs* vabalt loodud kujundlikud üksused, kujundlikud *vs* mitte-kujundlikud üksused ja ühesõnalised *vs* mitmesõnalised üksused. Ta mainib ka semiootilist lähenemisnurka fraseoloogiale, kõneldes fraseoloogiast kui sekundaarsest semiootilisest süsteemist. Paraku ei osuta Piirainen Grigori Permjakovile, kellelt tegelikult pärineb arusaam fraseologismidest kui sekundaarsetest märkidest.

Rääkides kujundlikke väljendeid tähistavatest terminitest, tõdeb Piirainen, et Euroopa fraseoloogias valitseb endiselt üpris mitmekesine terminoloogia. Üldiseks konventsionaalset mitmesõnalist väljendit märkivaks terminiks on kujunenud fraseemi/fraseologismi mõiste. Kuigi seejuures võidakse mõelda üpris erinevaid ilminguid (idioome, vanasõnu, kollokatsioone ja argivormeleid), peetakse fraseologismide tuumaks siiski idioome. Piirainen peab ebaõigeks suundumust paigutada kõik vormelipäraseid keeletükseid fraseoloogia alla, sest sugugi kõik stereotüüpsed üksused ei kuulu keelesüsteemi ehk mentaalsesse leksikoni (nt palved, lastesalmid, stereotüüpsed vormelid).

Piirainen on otsustanud antud töös idioomi mõiste kasuks, seejuures on eritlemise olulisimaks aluseks väljendi suur kujundlikkus. Idioomi kujundlik komponent (*image component*) on see, mis sisaldab mõistmiseks vajalikku, moodustades vahelüli idioomi leksikaalses struktuuris sisalduva sõnasõnalise tähenduse ja tema kujundliku tähenduse vahel. Just semantiline ambivalentus ühendab antud leksikoni kaasatud üksusi. Uurimuse teoreetilise raamistiku moodustab Piiraineni ja Dobrovolski ühistööna sündinud teooria *Conventional Figurative Language Theory* (käsitluse leiab nende 2005. aastal ilmunud väljaandest *Figurative language: cross-cultural and cross-linguistic perspectives*). Tavapäraselt moodustavad idioomid keskse ja püsiva osa fraseemidest ning neile omistatakse stabiilsust, idiomaatilist ja polüleksikaalsust. Piirainen peatub neil kriteeriumitel lähemalt ning leiab, et kuigi idioomide registreerimist sõnaraamatutes võib lugeda nende konventsionaliseerumise märgiks, võivad leksikonis kajastumine ja tegelik kasutamine olla kaks eri asja.

On tähelepanuväärne, et kõnealuses uurimuses ei tehta vahet mitmesõnaliste ja ühesõnaliste fraseoloogiliste üksuste vahel. Asjaolul, et eri keeltes võib ühe ja sama idioomi struktuur olla erisugune, ei mõjuta Piiraineni sõnul kuidagi levinud idioomide võrdlust. Kujundlike liitsõnadega seoses toob Piirainen välja keelte analüütilisuse ja sünteetilisuse, mille alusel on mõned keeled teistest altimad liitsõnu moodustama (toob näitena ungari ja eesti keele). Kuna keelte tüpoloogilised iseärasused ei mõjuta tema arvamuse kohaselt kujundi komponente ega kujundlikku tähendust, leiabki autor mõttekama eelistada konventsionaalse kujundliku üksuse terminit fraseemile. Piirainen nendib sedagi, et kujundlikke ühesõnalisi (ehk siis liitsõnalisi) üksusi on uuritud tunduvalt

vähem ning üldjuhul pole neid fraseoloogia sõnaraamatutes. Käsitledes fraseoloogia ja vanasõnade suhet, rõhutab autor, et antud uurimuse seisukohalt on olulised vaid kujundlikud vanasõnad. Ta toob esile suundumuse, et vanasõnalist päritolu fraseoloogilised üksused (*proverbial phrases*) on pigem parömioloogia uurimisala, st fraseoloogilisest uurimistööst jäetakse nad enamasti välja. Idioomid, millel on seos vanasõnadega, on tema arusaama kohaselt kas kujunenud vanasõnadest, või on nende ja vanasõna vahelist piiri keerukas määratleda. Küsitluse tulemustele toetudes nendib Piirainen, et keeliti võib seesuguste üksuste eritlemine olla vägagi erinev, st mis ühes keeles toimib idioomina, on teises keeles tuntud pigem vanasõnavormis. Või siis on vanasõnast eelkäija ajaloohämarusse vajunud ning tuntakse üksnes idiomaatilist väljendit.

Leksikoni puhul on olulisim struktureerimine, st küsimus, kuidas esitada keeleüksusi, antud juhul idioome, võimalikult korrastatult. Leksikaalsete üksuste esitamise võimalused on sõnaraamatus erinevad, kuid Piirainen osutab näidete toel, et nii tähestikuline kui ka temaatiline rühmitamine ei anna väljendite päritolu osas head tulemust. Parimaks peab ta lähtumist kujundlike üksuste päritolust nii palju kui see on võimalik. Seejuures on võtmeküsimuseks nende väljendite tegelik etümoloogia (*true etymology*). Seda ei ole aga võimalik tuvastada kultuurilise teadmusega. Nagu märgib Piirainen, on minevikus peaaesjalikult tegeletud idioomi süntaksi, semantika ja pragmaatikaga, idioomi variaablusega eri tüüpi tekstides ja fraseologismide komparatiivse analüüsiga. Alles päris viimase aja uurimused on huvitunud idioomist mitte pelgalt keeleilmingu, vaid ka kultuurilise fenomenina. Seejuures osutab Piirainen eelkõige enda ja Dobrovolski töödele, aga ka teistele fraseoloogiauurijatele, nagu A. Cowie, V. Teliya, G. Greciano. Oma panuse seesugusesse arengusse on tema sõnul andnud kognitiivne pööre. Antud uurimuse kontekstis tähendab see, et küsitud 380 idioomi on ilmselge motiveeringuga, st enamik eri keelte eksperte omistasid neile oma teadmiste struktuurist lähtuvalt konventsionaliseerunud tähenduse. Semantiline läbipaistvus on Piiraineni sõnul idioomide ulatusliku leviku eeldus. Enamik idioome on motiveeritud semantiliselt, seejuures on tegu kahesuguse motiveeringuga: metafoorne ja sümboliline. Puhtalt semantilist motivatsiooni esindavate tüüpide kõrval tõstab ta antud uurimuse vaatevinklist olulisimana esile intertekstuaalsuse. Seda tuleb siinkohal mõista kui konventsionaalse kujundliku üksuse ja kirja pandud tekstide suhet. See seos on üpris komplitseeritud, sest enamasti ei ole see seos selgelt ja otseselt motivatsiooni aluseks, vaid pigem kajastub mingil määral üksnes nende etümoloogias. Seega on motivatsioon ja etümoloogia Piiraineni käsitluses kaks erinevat ilmingut. Inimesed, kes on tuttavad väljendi kirjandusliku allikaga, motiveerivad seda intertekstuaalselt, need aga, kellel see teadmus puudub, toetuvad metafoorsele tõlgendusele. Lisaks selgetele motivatsioonitüüpidele võivad ühes ja samas idioomis olla koos erinevad tüübid ning sel puhul saab rääkida segunemisest. Ent nagu märgib Piirainen, puudub enamikul keelekasutajatest intertekstuaalne teadmus. Rahvaetümoloogiale toetumist peab ta ebaõnnestunuks, kuna see tähendab enamasti kujundi tõlgendamist lähtuvalt otsesest tähendusest, mis eirab ajaloolist konteksti (ehk tegelikke allikaid). Antud leksikoni struktureerimise eeltingimuseks on täpse etümoloogia olemasolu. Enamasti on sel juhul abi ka varasematest lingvistilis-ajaloolistest uurimustöödest. Piirainen tõstab esile Lutz Röhrichit ja Keith Spaldingit, sekundaarallikatest Wolfgang Miederi bibliograafiaid.

Leksikonis sisalduvate idioomide valikukriteeriumiks sobis Piiraineni sõnutsi kõige paremini just ajalooline, mitte sünkrooniline lähenemine. 190 väljendi puhul on kindlaks tehtud nende pärinemine olemasolevatest allikatest. On selge, et levisid mitte pelgalt

idioomid, vaid eelkõige tekstid, mis toetasid idioomide levikut. Antud väitega seoses osutab Piirainen taas parömioloogiale, kus intertekstuaalne aspekt on hästi tuntud. Projekti väljundina mõeldud leksikoni esimesesse väljaandesse on Piirainen koondanud just need väljendid, mille puhul on olnud võimalik kindlaks määrata allikmaterjalid. Viimaste alusel on moodustatud kuus suuremat rühma, mis on ühtlasi ka omaette peatükid: antiik, piibel, muud iidised allikad, järelklassitsistlikud kirjanduslikud tööd, keskaegsed ja reformatsiooniaegsed vanasõnad ja vanasõnalised väljendid; valmid, rahvajutud ja legendid.

Idioomid, mis pärinevad tekstidest, võivad olla kahesugused: otsesed tsiteeringud või vihjed tekstilisele alusele. Sama hästi võivad mõlemad esineda koos ühes idioomis. Seega võib side alustekstiga olla tugevam või lödvem. Samuti võib intertekstuaalselt seotud tekstidel leiduda paralleele väljaspool teksti ennast, sel juhul on tegemist polügeneesi ehk paralleeltekkelise ilminguga. Otsese tsitaadi puhul on kujundlik üksus tekkinud selle tõttu, et keelekasutajad ei tea tsitaadi algset päritolu ega sedagi, et tegu on tsitaadiga. Teine, kõige suurem rühm intertekstuaalset päritolu väljendeid on taandatud hästituntud lugudele. Nad kujutavad endast teksti teatud osade või põhiideede kvintessentsi: piibel, kreeka mütoloogia, valmid, muinasjutud, kirjanduslikud tekstid. Siia kuuluvad ka rahvajutud, anekdoodid ja legendid, mis Piiraineni sõnul on idioomide allikatena väheuuritud valdkond. Kolmanda rühmana eritleb autor väljendeid, mis esindavad korraga mõlemat mainitud rühma. Raamatute pealkirjad, näidendid, filmid on ühtaegu nii tsitaadid kui ka viited. Tsitaat ja mingi loo sisu võivad olla lahutamatu seotud, aga seda on keeruline tuvastada, sest sedalaadi idioomide allikad olid ringluses kauges minevikus. Väljendi samaaegne esinemine paljudes varastes allikates osutab Piiraineni käsitluses väljendi vanasõnalisusele ja laialdasele tuntusele ammustel aegadel.

Kolmandas teoreetilises peatükis annab Piirainen ülevaate idioomide valimise kriteeriumitest, teoreetilisest raamistikust, sh leksikoni metakeelest. Uurijana ta küll ei kehtestanud kindlat keelte arvu alammäära, ent märgib, et üldjuhul esinesid väljavalitud idioomid vähemalt 20 keeles. Sääraste levinud idioomide määratlemise aluseks on kuus võrdväärselt olulist kriteeriumi: keeltevaheline geograafiline distant, keeltevaheline geneetiline distant, leksikaalne struktuur ja kujundikomponent; kujundlik tähendus, ajalooline arenemine; päritolu ja kultuuriline alus. Kõiki kuut kriteeriumi iseloomustab Piirainen lähemalt. Geograafiline kaugus tähendab, et keeled ei ole ruumiliselt lähedased, st idioom ei esine üksnes mingi teatud piirkonna keeltes. Geneetiline kaugus tähendab mitte-sugulust (geneetiliselt mitte-seotud), seega on välja jäetud idioomid, mis võivad ette tulla küll distantilt kaugel asetsevates, ent siiski keelesugulust omavates keeltes.

Mõiste "levinud idioom" võtab eelkõige arvesse tema ajaloolist arengut, st idioomid on keelemärgid, mida on pärandatud ajalooliselt ja vermitud kultuuriliselt. Sünkroonsest leksikaal-semantilise lähenemisest Piiraineni meelest levinud idioomide tuvastamiseks tihtipeale ei piisa. Arvesse tuleb võtta idioomide päritolu. Muid keeltevahelisi sarnasusi või iseärasusi on antud käsitluses eiratud (nt morfosüntaktilist vm vormilist sarnasust, pragmaatilist kvaliteeti või tekstilist käitumist). Samas rõhutab Piirainen, küll viidates Dobrovolskile, et absoluutsed ekvivalendid on äärmiselt harvad. Iseäranis kergesti kaldutakse sünkroonsest vaatevinklist hindama valesti semantilisi seoseid ning tulemuseks on fraseoloogias tuntud nn *false friends* ehk ekslikud ekvivalendid.

Neljandas peatükis annab Piirainen ülevaate keeleandmete kogumisest. Selleks oli aga eelnevalt vaja saada selgust keelesituatsiooni kohta Euroopas: milliseid keeli kõneldakse ja millistesse keelkondadesse need kuuluvad. Projekti teokssaamine sõltus peaaugjalikult kaastöötajate võrgustiku loomisest, mis hõlmaks võimalikult paljusid Euroopa keeli. Esimese etapina üritas Piirainen luua nimekirja võimalikest WI-dest. See töö põhines eelneval teadmusel ning sõnaraamatute ja muude fraseoloogiateemaliste publikatsioonide läbivaatamisel. Levinud idioome otsiti mitteüksnes Lääne-Euroopa kesketest keeltest (inglise, prantsuse, hollandi ja saksa), vaid ka vene, kreeka ja soome keelest. Esimeses valikuringis tehti kindlaks 1200 idioomi, mis esinesid vähemalt viies või enam Euroopa keeles. Teise sammuna viidigi läbi algsed testid: eri keeltes levinud väljendid saadeti ekspertidele, kes esindasid geograafiliselt ja geneetiliselt erinevaid keeli – ungari ja eesti keel, poola, horvaadi ja bulgaaria keel, läti, islandi, norra, hispaania ja rumeenia keel. Juhul, kui mõne küsitud idioomi puhul ilmnas, et see ei esine sugugi kõigis testis osalevates keeltes, eemaldati see WI kandidaatide nimistust. Kolmas samm oligi kompetentsete kaastöötajate võrgustiku väljatöötamine. See sai teoks Euroopa fraseoloogiuurijate ühenduse *Europhras* kaasabil (sel põhjusel on teiseks Eesti konsultandiks ka siinkirjutaja). Seejärel saadeti laiali 450 idioomi-kandidaadist koosnev nimistu sooviga saada vastuseid, mis tuginevad keelevaldajate isiklikule kompetentsile. Lisaks muudeti küsitlus kättesaadavaks ka internetis, WI kodulehel, mis samuti tõi kaastöötajaid juurde. Paljud eksperdid toetusid mitte üksnes oma teadmusele, vaid otsisid informatsiooni nii internetist kui sõnaraamatutest. Tulemusena laekusid vastused 91 keele 250 eksperdilt (74 Euroopas kõneldavat keelt ja 17 väljaspool Euroopat kõneldavat keelt/keelevarianti), mille põhjal selguski, et enam kui 380 idioomi on määratletavad levinud idioomina. Euroopa keeled on rühmitatud nende geneetiliste seoste alusel, tulemuseks viis omaette rühma: 1) indoeuroopa, 2) uurali, 3) türgi, 4) kaukaasia, 5) semiidi. Neile lisanduvad veel baski ja esperanto. Tähelepanuväärse seigana tooksin esile, et soome-ugri keeltest, mis jäävad Euroopa ossa, on esindatud tervelt 11 (ungari, soome, eesti, karjala, vepsa, udmurdi, komi, mari, mokša, ersa, saami). Euroopast väljapoole jäävate keelte kohta laekus tagasiside internetis täidetava küsitluse teel. Piirainen nendib, et paraku on see osa materjalist esitatud puudulikult.

Keelte ülevaatele järgneb uurimustulemuste mikrostruktuuri kirjeldus leksikonis. Piirainen nendib, et kõiki kogutud andmeid ei ole ära toodud täispikkuses. Detailsem selgitus on antud mõne idioomi puhul, üldiselt eelistati kompaktses esitust. Idioomi esitlus koosneb järgmistest osadest: number-kood, idioomi tekst päisena (ingliskeelne), kujundliku tähenduse seletus, kultuuriline aluspõhi ja etümoloogia, viited, kommentaarid, andmestik. Kood koosneb tähest, mis osutab teatud kindlale valdkonnale (nt kombed ja rahvapärinus, ajalugu, kultuurilised saavutused, loomad käitumine, inimkeha) ja numbrist. Inglisekeelse vaste puudumisel on esitatud idioomi sõnasõnaline tõlge, millele järgneb saksakeelne vaste ja vahel ka ingliskeelne lähivaste. Kujundliku tähenduse selgitus üritab katta mingi idioomi ekvivalendile omistatavad tuumtähendused nii palju kui võimalik. Kultuuriliste seikade selgitused kujutavad endast kokkuvõtet idioomi päritolu, etümoloogia, kujundi ja allika kohta hetkeseisuga. Kõik allikad, mida märgitakse seoses kultuuriliste tagamaadega, on toodud kasutatud kirjanduse loeteluna eraldi punkti all. Kommentaarides esitatakse lühianalüüs informantide andmete alusel, märkused selliste seikade kohta nagu nt tähenduse keelespetsiifilised arengud, idioomi esinemus, morfosüntaktilise struktuuri erisused. Samuti tuuakse võimaluse korral ära pragmaatilise või stilistiline kirjeldus. Info selline esitamine annab Piiraineni sõnul ülevaate idioomi

areaalse ulatuse ja iseärasuste kohta. Kommentaaride ja andmete esitus on erinev, sõltudes sellest, kas tegu on leksikoni lühikese või pika kirjega. Esimesel juhul esitatakse kogutud keeleandmed tekstiosas. Sealjuures antakse sõnasõnalised tõlked vaid juhul, kui neid pole olnud võimalik kokku võtta. Juhul kui väljendid rühmituvad selgelt mingi kindla esilduva mõiste alla, ei ole järgitud keelkondade-põhist esitust. Ilmselgelt tulid kaugeleulatuvad sarnasused paremini välja just pikemas üksuse kirjelduses. Mis puutub probleemsetesse kohtadesse, siis näiteks keelesisese variaabluse korral on ära toodud vaid üks variant, see, mida informant on nimetanud põhilisena. Samamoodi ei ole idioomi vormistamisel järgitud tavapäraselt standardiseeritud lähenemist (nt verbi puhul infinitiivis esitamist) juhul, kui mõnes keeles eelistatakse infinitiivile muud vormi. Üheks keerulisemaks ülesandeks sai antud uurimustöö vormistamisel tõlkimine, st eri keelte idioomide sõnasõnaline tõlkimine inglise keelde. Otsustati (tõlgete ühtlustamisel aitas József Attila Balácsi), et idioomi kujundit edasi andev leksikaalne struktuur peab olema kesksel kohal, st tõlge peab olema võimalikult korrektne ja edastama tähendust võimalikult allika-lähedaselt. Samas ei ole väljendite keelespetsiifilist morfosüntaktilist ülesehitust tõlkes tingimata järgitud, Piiraineni sõnutsi läheks selline korrektne esitus vastuollu semantikaga.

Piirainen rõhutab, et antud leksikon ei ole pelgalt fraseologismide esitamine, vaid see on ühtlasi nii areaalingvistiline kui ka sotsiolingvistiline uurimustöö. Areaalingvistika mõistet kasutatakse siin nagu on seda defineerinud Jan Goossens – geolingvistilise mõistena ehk ruumiliselt eritletud nähtuse kartograafilise esitusena. Sotsiolingvistiline mõõde tuleb kõne alla keelte jaotamisel hästiarenenud kirjakeelteks (ehk standardiseerunud keelteks) ja vähemuskeelteks. Viimase puhul ei peeta silmas niivõrd kõnelejate hulka kuivõrd isoleeritust, kirjakeelse traditsiooni puudumist (nt alamsaksa, provanssaali, galiitsia). Kaardistamist on ruumipuudusel kasutatud küll vaid neil juhtudel, kui oli vajadus illustreerida silmatorkavalt erakordseid tulemusi.

Alates viiendast peatükist kuni kümnendani esitabki Piirainen levinud idioomide analüüsi vastavalt tuvastatud allikatele. Nagu autor tõdeb, on rühmitamine mõneti tinglik, sest näiteks esimese kolme rühma idioomide seas leidub neidki, mida kohtab tegelikult teisteski allikates. Ka on hulk tekste, mis ei ole üksnes intertekstuaalset päritolu, vaid on näiteks seotud ajalooliste seikadega, kommetega, ebausuga jpt. Samuti oletatakse antiikajast pärinevate ütluste hulk olevat suurem kui seni kindlaks tehtud. Erinevalt piibliütlustest ei ole klassikalist päritolu väljendeid samavõrra põhjalikult uuritud. Antiigist pärinevad idioomid (37) on Piirainen jaotanud omakorda kolme rühma: tuntud mütoloogilised jm lood, üksikute autorite tsitaadid, erinevatest antiiktekstidest pärinevad ütlused. Eelküsitluste käigus ilmnes ka, et sugugi kõik antiigist pärinevad populaarsed tekstid pole ühevõrra tuntud. Ka palju-uuritud piibliütluste (42) puhul ilmnes, et kõiki neist ei seostata niivõrd piibli kuivõrd iidse poeetikaga või legendide, muinasjuttudega või hoopis kirjanduslike tekstidega. Igal juhul on piiblist pärinevad väljendid suurepärase allikas uurimaks seost tekstiliste allikate ja idioomide vahel. Piirainen rõhutab, et väga vanade idioomide puhul pole sugugi selge, kus tekst algselt esines. Mingi väljendi ringlemine erinevates iidsetes allikates, olgu selleks klassikalised teosed või piibel, on põhjus, miks seesugused mitmekihilise intertekstuaalsusega idioomid on eritletud omaette rühmana (36). Selle rühma idioomide tuntus on ühtlasi suurim – pool nendest on levinud 50–75 keeles.

Erinevalt antiikset ja muud iidset päritolu väljenditest, on kirjandusliku päritoluga levinud idioomide üldarv väike (21). Seesugused idioomid on jaotatud kahte rühma:

maailmakirjanduse jutustused ja näidendid; nüüdisaja kirjanduslikud tööd, ajaviitekirjandus ja kinofilmid. Nendeks autoriteks maailmakirjanduses, kelle teostest pärinevaid idioome tuntakse laialdaselt, on Shakespeare, M. de Cervantes, Dante, Moliere, F. Schiller, J. W. Goethe jt, hilisematest W. M. Thackeray, R. Kipling, E. Hemingway, aga ka Ameerika autorid, kes toetusid oma loomingus põlisrahvaste legendidele (Cooper, Longfellow, May) ning muutsid üldtuntuks seni ühe rahva kõnepruuki kuulunud väljendid. Samas on neidki autoreid, kelle looming ei ole maailmas sugugi nii tuntud, kuid kelle teostest on oma elu hakanud elama mõnigi tuntud ütlus. Ka kirjanduslikku päritolu idioomide puhul tõstatub küsimus nende kirjanduslikust olemusest, sest sama hästi võib tegu olla juba eelnevalt eksisteeriva tekstiga, mida kirjanik on lihtsalt oma loomingus kasutanud.

Üheksandas peatükis käsitleb Piirainen vanasõnu ja vanasõnalisi üksusi kesk- ja reformatsiooniaegsetes allikates. Olulisimaks allikaks hiliskeskajal/varauusajal oli kahtlematult Rotterdami Erasmuse *Adagia* (1500), mis sisaldas 818 kreeka- ja ladinakeelset väljendit (hilisem väljaanne lausa 4200 vanasõnalist üksust). Kuigi Erasmuse tööd sisaldavad ütlusi, mis kujutavad endast klassikalist päritolu väljendeid, on enamik neist rahvakeelsed. Tegelikult on suurem osa tollal ringlevatest väljenditest seotud rahvatraditsiooniga. Kuna tolleaegne *lingua franca* oli ladina keel, kasutasid õpetlased oma töödes kohalikku päritolu vanasõnalisi ütlusi ladinakeelses tõlkes. Eelkõige levisid rahvakeelsed vanasõnad didaktiliste vahenditena uusaja Euroopa õpetlaste ja tudengite seas, kes üritasid sel moel parendada oma keelelist võimekust ladinakeelsete jutluste pidamisel. Teiseks oluliseks allikaks samast perioodist peab Piirainen kahtlemata Brueghel vanema maali “The Netherlandish Proverbs” (1559), mis tegelikult on saanud inspiratsiooni Rotterdami Erasmuse teostest. Vanasõnade populaarsusest keskajal ja reformatsiooniperioodil annavad tunnistust ka kirjanduslikku päritolu tekstid ja poliitilised pamfletid. Selles rühmas on esitatud suuremalt jaolt väljendid, mille esmaesinemisekohaks ongi üksnes mõni keskaegne vanasõnakollektsioon, kuigi väljend ise on äärmiselt laialt levinud.

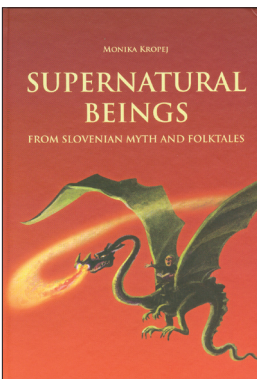
Töö analüütilise osa lõpetab kümnes peatükk, milles on esitatud rahvajuttudest, legendidest, loomavalmidest, muinasjuttudest pärinevad idioomid. Samal teemal ilmus Piirainenil ka artikkel töö vahepealse seisuga kajastusena ajakirjas *Folklore* (nr 48). See sugust päritolu idioomide hulk ei ole suur (31) võrreldes intertekstuaalsetega (ühtekokku 136), ent nende tuntus eri rahvaste keeltes on siiski tähelepanuväärne. Suurema panuse on andnud siinjuures eelkõige Aisopose valmid. Siinjuures osutab Piirainen asjaolule, et kuigi nende tekstide tekkeajaks on antiik, jäi kõrgajaks siiski kesk- ja valgustusaeg. Just tänu M. Lutherile, G. E. Lessingile, J. de La Fontainile, I. Krölovile levisid valmide motiivid üle Euroopa. Piiraineni veendumuse kohaselt on paljud neist narratiividest andnud vanasõnalisi ütlusi, mis omakorda on aluseks samasisulistele idioomidele. Mõnevõrra segadust tekitav on siia rühma kunstmuinasjuttudest pärinevate väljendite (H. C. Andersen), aga ka nn rahvalikele väärarusaamadele tuginevate väljendite paigutamine, seda enam, et viimaste esmaesinemisekohaks kirjapanduna on kas mõni antiik- või keskaegne teos. Samas on mõistetav autori soov esitada sellised levinud motiivid, mille aluspõhi on tihtipeale ununenud, pigem folkloori rubriigis. Piirainen märgib, et just folkloorset päritolu idioomid valmistasid talle suurima üllatuse.

Kokkuvõtvalt tõdeb Piirainen, et pikka aega on fraseologismidele omistatud liigset keelespetsiifilisust, koguni tõlkimatust. Kujundlikku keelekasutust on peetud lausa

rahvuslik-romantilise meelsuse vaimus rahvuskultuurilise iseloomu ja mentaliteedi edasikandjaks. Keeltevahelisi sarnasusi on seletatud geneetilise põlvnemisega, inglise keele mõjuga, Euroopa ühise kultuurilise pärandiga, polügeneesiga, keelekontaktidega, mingi ühe kindla allika olemasoluga. Piirainen analüüsis nende selgituste paikapidavust 60 kõige levinuma idioomi peal ja leidis neist paika pidavat üksnes mõne. Neist kuus idioomi toob ta esile kui kõige laiemalt levinud (*most widely disseminated*), kuna need on fikseeritud 62–69 keeles (73 keelest): *night and day*; *to be / fight like cat and dog*; *to be someone's right hand*; *to play with fire*; *to take someone under one's wings*; *to tear / pull one's hair out*. Piirainen märgib, et neil kuuel on tõesti mingi ühisosa, olgu selleks siis kultuurilised traditsioonid või universaalsed kogemused. 60 enimlevinud idioomi nimistu sisaldab seesuguseid, mis esinesid 46–69 keeles. Autor toonitab, et kui siin leksikonis sisalduvaid idioome tuntaksegi väljaspool Euroopat, on olulisim nende idioomide Euroopa-sisene laialdane tunnus sõltumata keelekõnelejaskonna väiksusest. Seetõttu peabki Piirainen laialt levinud idioome areaalingvistilisest vaatepunktist huvipakkuvaks nähtuseks. Piirainen resümeerib, et kuigi koostatud raamat ei ole uurimustöö lõpp, vaid pigem ühe etapi kokkuvõte, võiks selle üks panuseid olla levinud idioomi mõiste juurutamine fraseograafias nii sõnaraamatutes, keeltevahelises ja komparatiivsetes uurimustes, aga ka õppevahendites. Eelkõige tahab autor aga oma tööga julgustada fraseoloogiaga tegelema väikeste ja ohustatud keelte uurijaid. Iseäranis tõstaksin esile Piiraineni tõdemust, et fraseoloogia on kõige haavatavam osa keelest, kuna traditsioonilised kujundlikud ütlused on need, mis hakkavad keelest kaduma esimesena, kui keel on kaotamas jalgealust. Elisabeth Piiraineni muljetavaldavalt avar ja samas põhjalik uurimistöö ei ole pelgalt kujundlike väljendite leksikon, vaid annab mõjuva ülevaate fraseologismide ajaloolisest kujunemisest ning ühtlasi Euroopa eri keelte fraseoloogiialase uurimistöö hetkeseisust.

Anneli Baran

Üleloomulikud olendid Sloveenia folklooris

Monika Kropelj. *Supernatural beings from Slovenian myth and folktales*. Ljubljana: Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts 2012. 284 lk.

Sloveenia etnoloog Monika Kropelj annab oma raamatus sissuka ülevaate rohkem kui 150 üleloomulikust olendist sloveenia folklooris. Allikmaterjalina kasutab autor peamiselt rahvajutte, kuid ka ajaloolisi ja kirjanduslikke käsitlusi. Ta toob paralleele teiste Euroopa maade (vähemal määral ka mitte-Euroopa kultuuride) pärimusega ning pakub välja võimalikke kirjanduslikke mõjutajaid. Tähelepanu on pööratud ka regionaalsetele eripäradele (nii mõnedki olendid on tuntud